Вступ до ДРУГОЇ КНИГИ ЦАРІВ

У Септуаґінті єдину Книгу Царів було довільно розділено на дві окремі книги просто з міркувань простору. Перша книга Царів охоплює події приблизно одного століття, починаючи з похилого віку Давида, і раптово закінчується на середині правління Ахазії в Ізраїлі (приблизно 850 рік до н.е.). Друга книга Царів продовжує оповідання з того місця, де закінчилася 1 Царів, і оповідає про події до 37-го року полону царя Єгоякіна. Загальний проміжок часу становить близько чотирьох століть (приблизно 970 – 561 роки до н.е.). Друга книга Царів також описує занепад і падіння як Ізраїлю, так і Юди. У той період в Ізраїлі проповідували пророки Амос і Осія, а в Юді – Йоіл, Ісая, Єремія, Аввакум, Софонія та Міхей. Йона і Наум пророкували проти Ассирії, а Авдій звертався до Едома.

Зміст

1 – 17 Розділене царство

Ахазія та Єробоам (Йорам) в Ізраїлі; пророки Ілля та Елісей (1 – 8); Єробоам (Йорам) і Ахазія в Юді (8); Єгу в Ізраїлі (9 – 10); Аталія і Йоаш в Юді (11 – 12); Єгоахаз і Йоаш в Ізраїлі (13); Амація в Юді (14); Єробоам II в Ізраїлі (14); Азарія (Узза) в Юді (15); Зекарія, Шаллум, Менахем, Пекахія та Пеках в Ізраїлі (15); Йотам і Ахаз в Юді (16); Гошея в Ізраїлі та поневолення Ізраїлю Ассирією (17)

18 – 25 Один Юда

Хезекія (18 – 20); Манасія та Амон (21); Йосія (22 – 23); Єгоахаз (23); Єгоякім (23 – 24); Єгоякін (24); Цідекія і падіння Юди (24 – 25)

Головна тема

Обидві книги Царів об’єднує одна тема. Важливість кожного царя визначається залежно від його ставлення до Бога і дотримання встановленої Ним релігії. Царям, важливим з політичної точки зору, надається мало місця, якщо вони були слабкими в релігійному відношенні. Після зазначення імені царя, періоду його правління відповідно до періоду правління царя в протилежному царстві та тривалості його правління виноситься простий вердикт щодо характеру царя у світлі його стосунків із Богом. Про царів північного царства (Ізраїлю) сказано, що всі вони (за винятком Шаллума, який царював лише один місяць) чинили зло. З царів південного царства (Юди) лише Йосія та Хезекія отримали беззастережну похвалу. Ці книги чітко показують, що насправді в житті має значення лише одне – незалежно від різноманітних видів діяльності, проектів і досягнень: чи любите ви Бога та слухаєтеся Його?

Спеціальний розділ

НАТХНЕННІ АВТОРИ ТА КОМПЕТЕНТНІ ПЕРЕПИСУВАЧІ 5

КІНЦЕВІ ПРИМІТКИ 11

ДРУГА КНИГА ЦАРІВ

1:3 аАбо *Ангел*

1:15 аАбо *Ангел*

1:17 аСин Ахаба, царя Ізраїля (пор. 3:1)

[5:10, 14] *Див. стор. 16 коментарів до Івана та стор. 2 коментарів до Римлян.*

5:12 аЗа Кетібом, Септуагінтою і Вульгатою; в Кере, сирійських перекладах і Таргумі – *Амана*.

[6:19] У цьому випадку з воїнами царя Арама, чи сказав Елісей, Божий пророк, неправду? Перш за все, потрібно пам'ятати, що всі люди, окрім Христа, згрішили (Римлян 3:10, 23; 1 Петра 2:22). Тож усі благочестиві люди, згадані в Біблії, в той чи інший період свого життя також грішили. Хоча натхнені Богом промовці та письменники точно «звіщали» надприродне одкровення Духа (2 Петра 1:20–21), це натхнення не діяло повсякчасно, захищаючи натхненних мужів від гріха. Без сумніву, у різні періоди свого життя пророк Елісей також грішив проти Бога. Тож, незважаючи на те, чи сказав він неправду в цьому випадку, він точно грішив у той чи інший момент свого життя.

Тим не менш, ми також повинні пам'ятати, що є різниця між неправдою та нерозкриттям усього, що ви знаєте (див. Івана 6:64, 70–71), відверненням уваги від певної теми чи питання або застосуванням «військової хитрості» під час війни (як у Суддів 7:1–22). Якщо солдат, сидячі в окопі, настромлює капелюх на палицю і підіймає його над краєм окопу, щоб побачити, чи стрілятиме ворог, то чи він таким чином обдурив ворога і тим самим згрішив? Адже він навмисне намагався змусити ворога подумати, що під капелюхом була його голова, але така військова хитрість не є брехнею. Або якщо солдати перевдягаються у ворожу уніформу і видають себе за ворога, проникаючи у ворожий табір, чи застосували вони «військову хитрість», щоб отримати перевагу? Так. Вони збрехали? Ні. Або скільки правдивих, хоч і відверто ухильних пояснень могли надати батьки своїм дітям у відповідь на «незручні» запитання? Тож, є багато благородних способів відповісти на запитання, не розкриваючи при цьому те, що хтось хоче знати.

Коли військо царя Арама вторглося в Ізраїль, щоб знайти і схопити Божого пророка, Елісей вийшов до них, не відкривши свого імені сліпим ворогам. Натомість він сказав їм іти за ним, і він приведе їх до того, кого вони шукали. Зрештою він відкрився їм, але лише після того, як привів їх до Самарії і до них повернувся зір. Чи обдурив Елісей своїх переслідувачів? Так. Але введення в оману ворожих солдатів, зловмисників або інших людей, які могли б заподіяти нам шкоду, не обов'язково є еквівалентом брехні. Коли Бог послав Самуїла до Вифлеєму помазати Давида наступним царем Ізраїлю, Самуїл сказав, що Саул міг убити його, якщо почує про це. На це Бог відповів йому: «Візьми телицю з рогатої худоби у твою руку і **скажеш: Я прийшов принести жертву Господу**. А на жертву покличеш Єссея, і Я об'явлю тобі, що вчиниш, і помажеш Мені того, на кого тобі вкажу! І вчинив Самуїл так, як сказав Господь» (1 Самуїла 16:2–4). Коли старійшини Вифлеєму запитали Самуїла, чи він прийшов з миром, пророк сказав: «Мир! Прийшов я принести жертву для Господа» (16:5). Чи було жертвоприношення головною метою приходу Самуїла у Вифлеєм? Ні. Але Самуїл не був зобов'язаний розповідати тим, хто запитував, про головну причину свого візиту. Він просто відкрив їм другорядну причину свого приходу в місто.

Бог не виправдовує брехні (Приповісті 6:16–17; Ефесян 4:25). Жодна причина не може виправдати неправду. Чоловік не може брехати про те, що має жінку. Діти не мусять брехати своїм батькам. Християнин не може брехати про те, що є послідовником Христа (чи щоб

уникнути смерті, чи з будь-якої іншої причини). Християни мають бути «невинними, як голуби». Але вони також мають бути «мудрими, як змії» (Матвія 10:16). Божий народ не зобов'язаний розповідати іншим усе, що знає. І, подібно до Самуїла, ми можемо розкрити лише другорядні причини певних вчинків, особливо якщо при цьому ми кажемо правду та керуємось благочестивими мотивами, не розголошуючи всіх фактів у тому чи іншому випадку.

9:27 аБукв. *Садового дому*

9:36 а1 Царів 21:23

10:1 аЗа масоретським текстом, сирійськими перекладами і Таргумом; в Септуагінті – *Самарії;* у Вульгаті – *міста*.

10:12 аАбо у приміщенні, де стрижуть овець

11:12 аТобто, Закон (пор. Вихід 25:16, 21 і Второзаконня 31:9)

12:4 аПорівняйте Левіт 27:2 і далі

12:21 аБукв. *Звалище*

12:22 аУ 2 Хронік 24:26 – *Забад*

bУ 2 Хронік 24:26 – *Шимріт*

13:6 аЄвр. *Ашера*, ханаанська богиня

14:6 аВторозаконня 24:16

14:21 аУ 2 Хронік 26:1 і далі, Ісаї 6:1 і деінде – *Уззія*

15:12 а2 Царів 10:30

15:13 аУ 14:21 і далі та 15:1 і далі – *Азарія*

15:19 аТобто, Тіглат-Пілесер III (пор. вірш 29)

15:33 аУ 2 Хронік 27:1 – *Єруша*

16:6 аВ деяких манускриптах – *сирійці*.

[15:32] Через кілька віршів один від одного батько Йотама названий Азарія (15:7) і Уззія (15:32). Це помилка? Зовсім ні. Читаючи Біблію, потрібно пам'ятати, що у людей в давнину часто було не одне ім'я (як і сьогодні). Ім'я Аврама було змінено на Авраам (Буття 17:5), а Якова – на Ізраїль (Буття 32:28). Фараон назвав Йосифа «Цофнат-Панеах» (Буття 41:45). Ґідеон отримав ім'я Єрруббаал, тому що він зруйнував жертовник Баала (Суддів 6:32; 7:1; 8:29, 35). Більше того, апостола Петра іноді називали Петром, Симоном Петром, Симоном і Кифою (Матвія 14:28; 16:16; 17:25; Івана 1:42; 1 Коринтян 1:12).

Стосовно батька Йотама, іноді його називають Азарією (2 Царів 15:7; 1 Хронік 3:12), а іноді – Уззією (2 Царів 15:32; Ісаї 1:1; Матвія 1:9). Немає жодних причин, чому обидва імені не можуть стосуватися однієї особи.

17:10 аЄвр. *Ашерім*, ханаанські божества

18:2 аУ 2 Хронік 29:1 і далі – *Абія*

18:4 аЄвр. *Ашера*, ханаанська богиня

bБукв. *Мідна річ*

18:17 аТитул, можливо, *головнокомандувач*

bТитул, можливо, *головний чиновник*

cТитул, можливо, *головний розпорядник* або *губернатор*

19:31 аЗа багатьма єврейськими манускриптами та давніми версіями (пор. Ісаї 37:32); масоретський текст опускає *Саваота*.

19:35 аАбо *Ангел*

20:13 аЗа багатьма єврейськими манускриптами, сирійськими перекладами і Таргумом; масоретський текст опускає *увесь*.

[20:20] Досить часто Біблія робить дуже конкретне зауваження щодо певної особи, місця чи речі, достовірність яких можна перевірити за історичними та археологічними даними. Такі випадки надають чудову можливість збирати докази, які підтверджують точність Біблії.

У 2 Царів 20:20 і 2 Хронік 32:30 згадується «водогін», який цар Хезекія побудував під Єрусалимом, щоб забезпечити місто водою. Безумовно, такий масштабний проект мав залишити по собі якісь археологічні докази в пам'ять про цього царя. То чи є якась позабіблійна інформація на підтвердження цієї історії? Так, є. У книзі з інтригуючою назвою «Каміння кричить» автор каталогізує дивовижні докази того, що цар Хезекія прокопав тунель під старим містом Єрусалима[1]. Як він міг прокласти цей тунель довжиною в 533 метри у твердому вапняку, й по сьогодні залишається загадкою. Однак у 1880 році було виявлено напис, тепер відомий як «Силоамський», який надав деякі раніше невідомі деталі. Очевидно, дві групи робітників, працюючи кирками, прокладали тунель з протилежних кінців скелі, пробиваючи звивистий шлях крізь вапняк. Як ті дві групи могли зустрітися посередині без допомоги сучасного компаса чи іншого подібного пристрою, досі невідомо. Проте той факт, що Хезекія побудував той тунель, або водогін, не залишає жодної таємниці. Знову і знову історія та археологія підтверджують факти, надані у Святому Письмі.

21:3 аЄвр. *Ашера*, ханаанська богиня
bАссирійські божества
21:7 аХанаанської богині
22:12 аВ 2 Хронік 34:20 – *Абдон, син Міки*
23:4 аХанаанської богині
bАссирійські божества
23:6 аЄвр. *Ашеру*, ханаанську богиню
23:7 аЄвр. *кадешим*, тобто тих, хто практикував содомію та проституцію в релігійних ритуалах
23:10 аВ Кетібі – *Синів.*
23:19 аЗа масоретським текстом; в Септуагінті, сирійських перекладах і Вульгаті додано *Господа*.
23:27 а1 Царів 8:29

[23:29–30] Згідно з натхненним автором 2 Царів, фараон Нехо вбив царя Йосію «в Мегіддо, коли його побачив». Пізніше «його слуги повезли його мертвого із Мегіддо, привезли його в Єрусалим, і поховали його в його гробниці» (23:29–30). Однак, коли автор книги Хронік описував ці події, він записав, що після того, як цар Йосія був уражений стрілами, він сказав своїм слугам: «Виведіть мене, бо я сильно поранений». Після цього «його слуги вивели його з колісниці й везли його на другій колісниці яка в нього була, і повезли його до Єрусалима». Потім у тексті написано: «Там він помер і був похований в гробниці своїх батьків» (2 Хронік 35:23–24). Оскільки автор 2 Царів записав, що фараон Нехо вбив Йосію в Мегіддо, а літописець написав, що важко пораненого Йосію відвезли до Єрусалиму і «*там* він помер», деякі сумніваються, чия записана історія неправдива, чи вони обидві неправдиві.

Якби 2 Царів 23 була єдиною розповіддю про смерть Йосії, то можна було б припустити, що він зробив свій останній вдих у Мегіддо. Але, оскільки у 2 Хронік 35 написано, що після важкого поранення він був достатньо свідомий, щоб наказати своїм слугам вивезти його з поля бою, ми знаємо, що він не помер одразу. Однак він все ще міг померти в Мегіддо після того, як віддав той наказ. Або він міг померти дорогою до Єрусалиму. Оповідання можна узгодити, навіть якщо він помер в Єрусалимі. Просто тому, що у 2 Царів 23:29 сказано, що фараон Нехо вбив Йосію в Мегіддо, не означає, що він насправді там і помер. Це також може означати, що він був смертельно поранений у Мегіддо і помер через деякий час. Якщо в наш час когось підстрелили в глухому провулку, його можуть терміново доставити до лікарні в надії, що його життя вдасться врятувати. Однак якщо він помре – чи то **дорогою** до лікарні, чи вже **в лікарні**, ті, хто

переказуватимуть подробиці стрілянини, швидше за все, не скажуть, що він помер у лікарні, але що його «було вбити в глухому провулку».

Крім того, просто тому, що автор 2 Хронік написав «там він помер» (або «і помер він» у І. Огієнка), після того, як Йосію привели до Єрусалиму, не означає, що він не міг померти раніше. Така фраза є «загальним висловом у Біблії, де кілька фактів стосовно якоїсь обставини можуть бути надані без особливої прив'язки до їхньої хронологічної послідовності»[2]. Літописець просто констатує факт того, що Йосія помер, але не вказує на те, коли він помер.

Таким чином, на основі фактів, наданих у цих двох оповіданнях, можна зробити такий висновок: 1) Йосія був смертельно поранений у Мегіддо; 2) його було терміново доставлено до Єрусалиму після того, як він наказав своїм слугам забрати його з поля бою; і 3) він помер через деякий час після того, як віддав цей наказ. З тексту неясно, коли саме дух Йосії покинув його тіло і він зробив свій останній вдих. Він міг померти ще в Мегіддо, або дорогою до Єрусалиму, або навіть у Єрусалимі. (Однак останнє навряд чи ймовірно, оскільки Єрусалим знаходився на відстані близько 80 км від Мегіддо – не менше ніж дві години їзди на колісниці).

23:34 aТобто, Єгоахаза
25:4 aТобто, цар
bАбо *Араба*, долина річки Йордан
25:23 aВ Єремії 40:8 – *Азарія*
25:27 aБукв. *Людина Мардука*

НАТХНЕННІ АВТОРИ ТА КОМПЕТЕНТНІ ПЕРЕПИСУВАЧІ

Якби ви відкрили Біблію і прочитали Марка 14:16, ви б дізналися, що учні Ісуса пішли в Єрусалим, щоб приготувати останню пасхальну вечерю перед Його розп'яттям. Ось цей вірш: «І відійшли учні, **й** прийшли в місто, і знайшли так, як Він сказав їм, – і приготували пасху». Виділений сполучник «й» (грецькою *кай*) міститься в грецьких рукописах Євангелії від Марка. Він також зустрічається в більшості перекладів Біблії. Однак в одній англійській копії Біблії, яку ми маємо в Apologetics Press, міститься друкарська помилка, і це речення подане так: «І відійшли учні, **и** прийшли в місто…».

Або в притчі Ісуса про весільний бенкет (Матвія 22:1–14), цар поставив одному гостеві таке запитання: «Друже, **як** ти ввійшов сюди без весільного одягу?» (22:12). Та в одній копії Біблії в наших офісах це запитання записано таким чином: «Друже, **лк** ти прийшов сюди без весільного одягу?» Очевидно, що «лк» має бути «як» (грецькою *пос*). Подібно до того, як «й» стало «и» у першому прикладі, «як» стало «лк» через схожість літер. Виникає запитання: чия вина в тому, що «й» було неправильно надруковано як «и», а «як» – як «лк»?

Звичайно, ніхто не стане звинувачувати Бога чи натхнених Ним авторів біблійних текстів у таких помилках у сучасних копіях Біблії. Майже всі визнають, що відповідальність за такі дрібні помилки несуть видавництва. Незважаючи на те, що точне відтворення текстів книг було майже досконалим протягом останніх кількох століть (значною мірою завдяки винаходу друкарського верстата), все одно з різних причин на друковану сторінку можуть прокрадатися незначні помилки. Бог не втрутився і чудесним чином не запобіг появі вищезгаданих помилок у друкованих копіях Його Слова. Натомість Він наділив людство здатністю зрозуміти, що такі помилки можна виправляти, не припускаючи при цьому, що помилялися натхненні автори біблійних текстів. Тож ми знаємо, що «и» має бути «й» в Марка 14:16, а «лк» має бути «як» у Матвія 22:12 частково тому, що мільйони інших примірників Біблії (у тому числі й грецькою) містять правильні слова «й» (*кай*) і «як» (*пос*) у цих місцях, а також тому, що ми можемо легко уявити, як при друку можуть іноді втрачатися частини певних літер.

ЗДОРОВИЙ ГЛУЗД І ПОМИЛКИ ПЕРЕПИСУВАЧІВ

До винайдення друкарського верстата копії книг робили вручну, і тому вони були вразливі до помилок. Візьмемо, наприклад, комедії Теренція (бл. 190–158 років до н.е.). Англійський учений сімнадцятого століття Річард Бентлі назвав твори Теренція одними з найкраще збережених класичних текстів, але також зазначив, що наявні «двадцять тисяч різних прочитань нечисленних творів цього автора, які за своїм об'ємом значно менші за тексти Нового Заповіту»[3]. Розгляньмо також твори Тацита. Відомо, що вони містять принаймні одну числову помилку, яку знавці Тацита й класичні вчені визнали помилкою переписувача[4]. Вчені визнають, що в якийсь момент історії переписувач випадково змінив номер з CXXV на XXV. Хоча відомо, що такі помилки переписувачів існують, історики в усьому світі цитують стародавні праці таких авторів як Геродот, Йосип Флавій, Пліній, Тацит, Светоній тощо, і вважають їх надійними, повчальними та вартими вивчення джерелами.

Якщо вчені захищають цілісність творів стародавніх авторів, частково через визнання того, що багато помилок, які містяться в їхніх творах, були зроблені переписувачами, то ці самі вчені (чи то атеїсти, агностики, скептики чи християни) мають також визнавати, що уявні проблеми в біблійному тексті **можуть** також бути результатом помилок переписувачів, а не авторів оригінальних біблійних текстів. Подібно до того, як писарі, які переписували світські історичні документи, іноді робили помилки (наприклад, неправильно писали імена, пропускали слова тощо), при переписуванні Біблії з попередніх текстів також могли вкрастися помилки.

Норман Гайслер і Вільям Нікс наводять кілька способів, як писар міг випадково змінити біблійний текст, зокрема: 1) пропуски або повторення літер, слів чи рядків; 2) інверсії (транспозиції) букв або слів; 3) неправильний поділ слів (оскільки в ранніх рукописах не було пробілів між словами); 4) помилки «на слух» (наприклад, коли писарі переписували Святе Письмо, слухаючи, як хтось їх читає); 5) записування слів «по пам'яті» замість того, щоб звірятися з текстом; 6) помилки в «розпізнаванні» (можливо, через недостатнє освітлення або поганий зір); 7) нечітке письмо; тощо[5].

Скільки людей завчали напам'ять уривки зі Святого Письма і цитували їх місяцями чи навіть роками, не усвідомлюючи, що в якийсь момент часу вони помилково змінили, додали або пропустили якесь слово в тексті? Так і однією з випадкових помилок переписувачів було покладання на власну пам'ять. Замість того щоб ретельно звіряти кожну літеру в кожному слові в кожному рядку, деякі переписувачі могли запам'ятовувати занадто багато слів за раз, не звіряючись із текстом. Зауважте також, що писарі не мали комп'ютерів, на яких вони могли б щоразу друкувати однакові літери, або копіювати та вставляти цілі абзаци тексту натисканням кількох клавіш. Переписування книг Біблії в давні часи було кропіткою, виснажливою роботою, яка вимагала постійної уваги й ретельності навіть за найкращих обставин.

ПРИКЛАДИ МОЖЛИВИХ ПОМИЛОК ПЕРЕПИСУВАЧІВ

Вік Єгоякіна, коли він почав царювати

У 2 Царів 24:8 ми читаємо, що після смерті свого батька Єгоякін став 19-м царем Юди у віці **18** років. Однак з 2 Хронік 36:9 ми дізнаємося, що йому було **вісім** років, коли він став царем.

На щастя, у біблійному тексті є достатньо додаткової інформації, щоби з'ясувати правильний вік Єгоякіна, коли він почав царювати над Юдою.

Немає сумніву, що Єгоякін почав царювати у вісімнадцять, а не у вісім років. Цей висновок підтверджує текст Єзекіїла 19:5–9, де Єгоякіна описано як «левеня», що «ходило посеред левів… хапало здобич, пожирало людей і знало поселення, які він спустошив». Кейл і Деліч зауважили у своєму коментарі до цього уривку: «Знання про спустошені поселення (або «людей, яких він пожер» у І. Огієнка) не може бути застосовано до восьмирічного хлопчика, але це цілком можна сказати про вісімнадцятирічного юнака»[6]. Крім того, сумнівно, щоби про восьмирічну дитину була сказано, що вона чинила «те, що є злом в очах Господа» (2 Царів 24:9).

Просте вирішення цієї «проблеми» полягає в тому, що переписувач, а **не натхненний автор**, зробив помилку. Писар просто пропустив 10 (єврейська цифра י (йод), через що вік Єгоякіна став 8 (єврейська цифра ח (хет) замість 18 (єврейське חי). Це не означає, що помилився натхненний автор. Радше це вказує на те, що в деякі переписані копії Біблії вкралися незначні помилки писаря. І справді, якщо ви коли-небудь бачили єврейський алфавіт, ви одразу розумієте, що єврейські літери (які також використовувалися як цифри) можна було досить легко сплутати.

Написання імені Гададезера

Як саме слід писати ім'я цього царя – через «д» (Гадад**е**зер, 2 Самуїла 8:3; 1 Царів 11:23), чи через «р» (Гада**р**езер, 2 Самуїла 10:16; 1 Хронік 18:3; в англійських перекладах)? Схоже, різниця в правописі виникла через помилку писаря. Швидше за все, справжньою формою написання цього імені є Гададезер, оскільки «Гадад був головним ідолом або богом сонця у сирійців»[7] (також зважаючи на імена Бен-Гадад і Гадад у 1 Царів 15:18; 11:14). За твердженням Вільяма Арндта, «в англійській мові літери d і r можуть бути достатньо різними за зовнішнім виглядом, але в івриті вони є дуже схожими»[8]. Єврейська далєт – це ד, а реш – це ר. У нас не має бути сумнівів, що ім'я «Гада***р***езер» є просто спотвореною формою імені «Гада***д***езер». Зрозуміло, як переписувач міг легко зробити цю помилку.

Коли Абшалом вчинив зраду?

Коли Давидів син Абшалом нарешті повернувся додому після вбивства свого зведеного брата Амнона, у 2 Самуїла 15:7 написано, що «по закінченні **сорока** років» Абшалом знову залишив дім і вчинив зраду проти свого батька, царя. Будь-хто, хто добре знає історію Ізраїлю, швидко зрозуміє, що Абшалом точно не сидів удома протягом 40 років, оскільки весь період правління Давида тривав лише 40 років (2 Самуїла 5:4). Тому число в 2 Самуїла 15:7 має бути **чотири** роки, що більше відповідає тривалості життя Абшалома, який народився в Хеброні після початку царювання Давида (2 Самуїла 3:3). Число «чотири» також узгоджується з такими стародавніми версіями, як Септуагінта і Вульгата, а також сирійськими та арабськими перекладами. Немає сумніву в тому, що число «сорок» є помилкою переписувача. Зауважте також, що правильне число збереглося в багатьох стародавніх версіях, тож старанному досліднику Біблії залишається лише знайти його.

СУМЛІННІ ПЕРЕПИСУВАЧІ

Хоча писарі згадуються в Біблії ще в 1000 році до н.е. (2 Самуїла 8:17), історія описує три загальні періоди єврейської писарської традиції: період соферімів (від Езри до бл. 200 року н.е.); талмудичний період (100 – бл. 500 року н.е.) і період масоретів (бл. 500 – 950 років н.е.)[9]. Єврейські переписувачі усвідомлювали всю важливість своєї роботи і сприймали її дуже серйозно. Вони не були бездоганними у своїй роботі (як було зазначено вище), але докази свідчать про те, що вони були дуже сумлінними. Писарі розуміли, що вони переписували Слово Боже, що набагато важливіше, ніж студенти, які переписують тексти з підручника, або секретарка, яка переписує документ начальника. Навіть важлива робота медичних сестер, які ретельно записують усі подробиці протікання хвороби пацієнтів, не може зрівнятися з переписувачами давнини. Дж. В. Макгарві зазначив, як переписувачі в талмудичний період «прийняли для себе дуже детальні правила, щоб зберегти чистоту священного тексту»[10]. Пізніше масорети вжили ще суворіших заходів, щоб забезпечити виготовлення манускриптів найвищої якості. Глибоко шануючи Святе Письмо, вони вийшли за рамки простих «робочих обов'язків», працюючи за найсуворішими правилами, щоби виготовляти якомога точніші копії. У своєму

«Вступі до Старого Заповіту» професор Р.К. Гаррісон так прокоментував підхід масоретів до переписування Святого Письма та їхній професіоналізм:

> Вони дбали про передачу приголосного тексту таким, яким вони його отримали (в івриті немає голосних), а також про його вимову, виходячи з того, що сам текст був недоторканним, а кожен приголосний – священним.
>
> Детальна статистична робота, яку масорети проводили над кожною книгою, включала підрахунок віршів, слів і літер, встановлення точної середини книги (процедура, яка була корисною у випадку двоскладових, або двочастинних композицій), відзначаючи особливості стилю та інші подібні речі[11].

На основі таких запобіжних заходів при переписуванні літер, слів і віршів (за розділами та книгами), можна було дізнатися, чи якась буква або слово були пропущені чи додані. Жодна інша група стародавніх переписувачів не є більш відомою, ніж ті, що переписували Старий Заповіт.

Хоча про переписувачів текстів Нового Заповіту відомо набагато менше, за словами Філіпа Комфорта, який написав книгу «У пошуках оригінального тексту Нового Заповіту», наявні палеографічні дані свідчать про те, що «декілька ранніх рукописів були ретельно переписані з точністю та кмітливістю…» безсумнівно «освіченими та професійними писарями»[12]. Переписувачі Нового Заповіту також дуже серйозно та обережно ставилися до переписування Святого Письма. Хоча це застереження зазвичай не застосовується до переписувачів, розглянемо слова з Об'явлення 22:18–19:

> Тому що свідчу кожному, хто чує слова пророцтва, які в цій книзі: Коли хто додасть до них, то Бог накладе на нього кари, записані в цій книзі. А коли хто відійме від слів цього пророцтва, які в книзі, у того Бог забере його частку з дерева життя і зі святого міста, про які записано в цій книзі.

У другому столітті нашої ери Іреней застосував це засудження до переписувачів, які свідомо сприяли виникненню та увічненню текстових помилок у переписаних текстах[13]. Безсумнівно, завдяки милості Божій і сумлінності переписувачів, «Тексти Нового Заповіту… не лише збереглися в більшій кількості манускриптів, ніж будь-яка інша книга античності, але й в більш неушкодженому виді, ніж будь-яка інша велика книга»[14].

НЕМАЄ АВТОГРАФІВ? НЕ ПРОБЛЕМА.

Декому може бути цікаво, як християни можуть бути впевнені, що ми маємо Боже Слово сьогодні, коли оригінальні рукописи (так звані автографи) більше не доступні. Як можна знати Істину, якщо ця Істина міститься в копіях з копій з копій… автографів, багато з яких містять різноманітні дрібні помилки через багатократне переписування? Чи варто нам просто здатися і заявити, що спроби знайти Істину марні?

Вкрай нерозумно думати, що істину можна дізнатися лише з першоджерел. Вчитися та формувати переконання на основі достовірних копій різних письмових документів, предметів тощо є нашим способом життя. Абсурдно робити висновок, що водій не міг навчитися правильно керувати автомобілем, не маючи під рукою **оригінального** посібника з правил дорожнього руху, виданого багато років тому. Смішно стверджувати, що неможливо правильно виміряти довжину одного метра, не маючи під рукою стандартного еталону з Національного інституту стандартів і технологій. Навіть якби стандартний еталон метру було втрачено, для точного вимірювання довжини можна було б скористатися мільйонами копій метру, які існують сьогодні. Розглянемо також корисний приклад, використаний Макгарві стосовно автографу, який згодом було знищено.

> Один джентльмен залишив великий маєток своїм нащадкам у третьому поколінні, і його не можна було ділити, доки більшість із них не досягне повноліття. Упродовж того часу серед зацікавлених сторін було розповсюджено багато копій цього заповіту, і багато з них були копіями з копій. Тим часом канцелярія, в якій зберігався оригінал, згоріла разом з усім архівом. Коли наблизився час поділу маєтку, допитливий адвокат розповсюдив серед спадкоємців звіт про те, що немає двох однакових копій заповіту. Це насторожило їх усіх

і змусило стати до роботи, щоб з'ясувати правдивість інформації у звіті. Порівнявши всі копії між собою, вони виявили, що у звіті дійсно сказано правду, але при уважнішому розгляді було виявлено, що ці відмінності полягали в помилках в орфографії чи граматичній конструкції; деякі помилки стосувалися цифр, виправлених прописом, а деякі інші відмінності було важко пояснити; але при цьому в жодному з примірників ці помилки не вплинули на права спадкоємців за заповітом. У суттєвих питаннях, які складали основу заповіту, текст на всіх копіях був абсолютно однаковим. В результаті маєток було поділено із повним задоволенням усіх спадкоємців. Більше того, вони **були більш упевнені, що виконали волю свого діда, ніж якби зберігся лише оригінальний примірник заповіту, адже його могло бути підроблено в інтересах одного зі спадкоємців; а численні копії, хоча й були дефектними, всі не могли бути підроблені**[15].

Щодня по всьому світу окремі особи, групи людей, компанії, школи тощо провадять свою діяльність, виходячи з переконання, що для того, щоб дізнатися істину, не потрібні оригінальні примірники. Копії заповітів, статей, книг тощо можна збирати, перевіряти та ретельно досліджувати, доки не будуть опубліковані нові копії, які практично ідентичні оригіналу. Так само і з Біблією. Незважаючи на те, що переписувачі священних текстів були недосконалі у своїй роботі, зберіглося більш ніж достатньо копій Святого Письма, так що «практично напевно справжнє прочитання кожного сумнівного уривка збереглося в тому чи іншому з цих стародавніх джерел. Цього не можна сказати про жодну іншу стародавню книгу в світі!»[16]

СВІДЧЕННЯ НАДІЙНОЇ ПЕРЕДАЧІ БІБЛІЙНИХ ТЕКСТІВ

Старий Заповіт

Сувої Мертвого моря є одним із найважливіших археологічних відкриттів усіх часів. У 1947 році кілька стародавніх документів були випадково знайдені в печері на північно-західному березі Мертвого моря. Ця колекція документів, яка стала відомою як сувої Мертвого моря, складалася зі старих пергаментних і папірусних сувоїв і фрагментів, які століттями пролежали в глиняних глеках. З 1949 по 1956 рік в навколишніх печерах були знайдені сотні єврейських і арамейських манускриптів і кілька грецьких фрагментів, які за оцінками вчених були написані між 200 роком до н.е. та першою половиною першого століття нашої ери. Деякі манускрипти містили єврейські апокрифи та псевдоепіграфи (такі як 1 книга Еноха, книга Товіта та Ювілеї); інші часто групують разом як «аскетичні» твори (різні книги правил, вірші, коментарі тощо). Найпомітнішою та найактуальнішою групою документів, знайдених у печерах Кумрану біля Мертвого моря, є колекція книг Старого Заповіту. Серед сувоїв була знайдена кожна книга з єврейської Біблії, крім книги Естер.

Сувої Мертвого моря служать вагомим доказом цілісності старозавітного тексту. До 1947 року найдавніші відомі рукописи Старого Заповіту датувалися приблизно 1000 роком нашої ери. З відкриттям сувоїв Мертвого моря біблеїсти змогли порівняти сучасний текст Біблії із текстом, якому понад 2000 років. Текстологи виявили, що ці стародавні копії старозавітних книг дивовижно схожі на масоретський текст. Вони служать вагомим доказом того, що текст Старого Заповіту вірно передавався протягом багатьох століть. Як підсумував Рене Паше: «Оскільки можна продемонструвати, що текст Старого Заповіту точно передавався протягом останніх 2000 років, можна упевнено припустити, що так само точно він передавався й від самого початку»[17]. Більш того, якщо копії Старого Заповіту в першому столітті були достатньо точними, щоб Ісус і апостоли могли цитувати їх і навчати людей, користуючись ними, а ми маємо рукописи Старого Заповіту, які датуються періодом земного життя Христа або навіть раніше, то християни повинні бути твердо впевненими в стані Старого Заповіту в XXI столітті, – принаймні так само впевненими, як Ісус (див. Матвія 22:31).

Новий Заповіт

Наскільки християни можуть бути впевнені в тому, що текст Нового Заповіту сьогодні є таким самим, як і в першому столітті? Чи може бути так, що один із центральних догматів християнства (наприклад, божественність Христа) є результатом маніпуляцій з текстом Нового Заповіту, зроблених багато століть тому? Чи міг хтось кардинально змінити текст Нового Заповіту у середні віки? Які у нас взагалі є докази достовірності Нового Заповіту?

Християни двадцять першого століття можуть бути впевнені, що новозавітні писання вірно передавалися протягом минулих століть значною мірою завдяки величезній кількості рукописних свідчень, які існують сьогодні, деякі з яких сягають початку другого століття нашої ери. У шостому виданні своєї класичної книги «Документи Нового Завіту – чи вони надійні?», яке було опубліковано в 1981 році, Ф.Ф. Брюс зазначив, що «існує понад 5000 повних або часткових грецьких рукописів Нового Заповіту»[18]. Майже 25 років потому Міхаель Велте з Інституту дослідження текстів Нового Заповіту в Мюнстері, в Німеччині, зазначив, що кількість грецьких рукописів становить 5748[19]. Ця кількість набагато перевершує відому кількість рукописів будь-якого іншого стародавнього твору. Наприклад, три добре відомі та часто цитовані стародавні історичні твори – «Історія» Геродота, «Галльські війни» Цезаря та «Аннали» Тацита – підкріплені всі разом лише 38 манускриптами[20]. Найбільш задокументована книга античності після Нового Заповіту – це «Іліада» Гомера. Сьогодні існує близько 643 рукописів «Іліади»[21], що все ще на 5000 менше, ніж кількість існуючих копій Нового Заповіту.

Не менш вражаючим за наявну **кількість** існуючих манускриптів Нового Заповіту є їх **вік**. У той час як копії творів Платона, Фукідіда, Геродота, Тацита та багатьох інших, що збереглися до нашого часу, відстоять від часу їх написання на 1000 років, рукописні копії Нового Заповіту сягають початку другого століття, а можливо, і раніше. У 700-сторінковому томі за редакцією Філіпа Комфорта та Девіда Баррета «Текст найдавніших грецьких рукописів Нового Заповіту» наведено тексти понад 60 найдавніших грецьких рукописів Нового Заповіту. У книзі містяться також багато фотографій цих ранніх рукописів, оригінали яких зберігаються в музеях по всьому світу. У вступі до книги Комфорт і Барретт пишуть: «Усі рукописи [що містяться в книзі] датовані від початку другого до початку четвертого століття (100 – 300 роки н.е.)»[22]. По суті, «кілька найбільших значущих папірусів датуються серединою другого століття» і, отже, «є найдавнішим прямим свідченням автографів Нового Заповіту»[23]. Автори навіть припускають, що «деякі з рукописів, які датують початком другого століття, насправді можуть належати кінцю першого»[24]. Таким чином, ми можемо бути цілком упевнені у точній передачі текстів Нового Заповіту не лише через велику кількість копій, що збереглися, але й через те, наскільки близько ці рукописи до часу, коли були написані оригінальні писання, автографи.

Але це ще не все. До рукописних свідчень також можна додати стародавні версії Нового Заповіту (такі як старосирійська, старолатинська, коптська тощо), а також «понад 36 000 цитат у творах "отців церкви", що містять майже кожен вірш Нового Заповіту»[25]. Ненатхненні твори таких християнських авторів перших кількох століть як Климент Римський, Ігнатій, Полікарп, Юстин Мученик, Іреней та багатьох інших рясніють цитатами з писань новозавітних апостолів і пророків. Видатний дослідник Нового Заповіту Брюс Метцгер написав: «Насправді ці цитати настільки обширні, що якби всі інші джерела, з яких ми могли б отримати новозавітні тексти були знищені, їх одних було б достатньо для реконструкції практично всього Нового Заповіту»[26]. Ці свідки разом зі стародавніми перекладеними версіями багато говорять про точність і цілісність передачі біблійного тексту.

Чи збережені манускрипти, версії та цитати з Нового Заповіту в ранньохристиянських документах надають достатньо доказів того, що Новий Заповіт сьогодні, по суті, такий же, як і в першому столітті? Безперечно.

ВИСНОВОК

Беручи до уваги ймовірність серйозного викривлення тексту Біблії за останні майже 2000 років і той факт, що цього не сталося, християни можуть бути впевнені, що Бог, хоч і не надихав переписувачів у їхньому копіюванні Свого Слова, але через провидіння безсумнівно використовував їх для його збереження. 2700 років тому Ісая написав щодо незмінності Божого Слова так: «Трава висихає, цвіт опадає, а слово нашого Бога залишається навіки» (40:8). А згодом, після більш ніж семи століть передачі Слова Божого з покоління до покоління, апостол Петро повторив опис Ісаї, назвавши Слово Боже «нетлінним і живим, що перебуває вічно» (1 Петра 1:23–25).

КІНЦЕВІ ПРИМІТКИ

1. Randall Price (1997), *The Stones Cry Out* (Eugene, OR: Harvest House), стор. 267.
2. E.M. Zerr (1954), *Bible Commentary* (Bowling Green, KY: Guardian of Truth Publications), стор. 278-279.
3. "The Text of the New Testament" (1822), *The North American Review*, 15[37]:460-487, October.
4. James Holding, (2001), "Copyist Errors," http://www.tektonics.org/copyisterrors.html.
5. Norman Geisler and William Nix (1986), *A General Introduction to the Bible* (Chicago, IL: Moody), revised edition, стор. 469-475.
6. C.F. Keil and F. Delitzsch (1996), *Keil and Delitzsch Commentary on the Old Testament* (Electronic Database: Biblesoft).
7. Albert Barnes (1997), *Barnes' Notes* (Electronic Database: Biblesoft).
8. William Arndt (1955), *Does the Bible Contradict Itself?* (St. Louis, MO: Concordia), стор. xv.
9. Geisler and Nix, стор. 502.
10. J.W. McGarvey (1886), *Evidences of Christianity* (Cincinnati, OH: Guide Printing), 1:9.
11. R.K. Harrison (1969), *Introduction to the Old Testament* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), стор. 212-213.
12. Philip Comfort (1992), *The Quest for the Original Text of the New Testament* (Grand Rapids, MI: Baker), стор. 50-51.
13. Irenaeus (1973 reprint), "Irenaeus Against Heresies," *The Ante-Nicene Fathers* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), 5:30:1.
14. Geisler and Nix, стор. 475.
15. McGarvey, 1:17.
16. Сер Фредерік Кеньйон, як цитовано в Neil Lightfoot (2003), *How We Got the Bible* (Grand Rapids, MI: Baker), third edition, стор. 204.
17. Rene Paché (1971), *The Inspiration and Authority of Scripture* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), стор. 191.
18. F.F. Bruce (1981), *The New Testament Documents—Are They Reliable?* (Grand Rapids, MI: Eerdmans), sixth edition, стор. 10.
19. Michael Welte (2005), особистий електронний лист до Dave Miller, Institute for New Testament Textual Research (Munster, Germany), http://www.uni-muenster.de/NTTextforschung/.
20. Geisler and Nix, стор. 408.
21. Там само, стор. 475.
22. Philip Comfort and David Barrett (2001), *The Text of the Earliest New Testament Greek Manuscripts* (Wheaton, IL: Tyndale House), стор. 17.
23. Там само, стор. 18.
24. Там само, стор. 23.
25. Geisler and Nix, стор. 467.
26. Bruce Metzger (1968), *The Text of the New Testament* (New York: Oxford University Press), стор. 86.